

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

під час перебування його в Петербурзі

(з 28 березня 1858 до червня 1859 р.).

КРИТИЧНО-БІОГРАФІЧНИЙ НАРИС.

Написав **О. К О Н И С ь К И Й.**

I.

В четвер 23 березня р. 1858 о годині 8 у вечері тихо по залізниці з Москви підходив до вокзалу в Петербурзі почтовий поїзд. Важко паровав і сопів паровик, нарешті засвистів і став біля перону. З вагону III кляси вийшов сивобородий чоловік в кожусі, в українській шапці. Великі, густі, сиві вуси і вся твар того приїзжого давали знати, що то Українець. На тварі його, охмареній журбою пережитого лиха, як і в погляді ясных очей блакитно-сірих не можна було не помітити і слідів страждання і душевної втоми і проміння сподіваного чогось радісного...

То був Тарас Шевченко.

Ще-б два місяці і було-б рівно одинадцять років з того часу, як він зневолено покинув столицю; минуло б 11 літ з того часу, як на отсему самому вокзалі його під вартою посадили на поїзд яко невольника військового уряду і фельд'єтер помчав його в Азию, в неволю, на заслання. Тепер, майже по 11 роках тяжкого життя-сону в „смердячій казармі“ його визволено; йому вернули ніби-то волю (бо все таки на половину та воля була спаралізована доглядом поліції), але не вернули йому, тай ніхто в світї не спроможен був вернути, того найкращого добра його, яке проковтнула неволя: його літ і здоровя. Природа, як се ми відаємо добре, наділила Шевченка добрим, міцним здоровем. Уважаючи на ту міць,

шеф жандарів Орлов і прирадив цареві повернути поета-художника в військо простим салдатом. Але, каже доктор медицини Андрій Козачковський¹⁾ — яка людська природа спроможна була встояти і не зломити ся в тій боротьбі, на яку цар і його підручніки вирядили Шевченка в дикі, безлюдні степи киргизські? З заслання Шевченко вернув ся до Петербургу з здоровем розбитим цілком, з організмом на віки і завчасно покаліченим, знесиленим, виснаженим.

Річ певна, що під останній посвист лъкомотива не можна було серцю нашого кобзаря не затреміти, не забити ся: в одну і ту саму хвилину в великому серці страдальника зустрів ся вплив двох супротивних сил: лиходійної сили тяжких скорботних споминок минулого, і добродійної — радісно сподіваного побачення з людьми близькими, дорогими і з надією на нове жите на волі. Вжеж хоч яке було добре, незлобиве серце у Тараса, а не спроможно було воно здержати ся і не дати ворушити ся споминкам минулого. З першим ступнем по ґрунту Петербургу не можна було, щоб перед очима поета не воскресли темні образи Енгельгардта, Ширяева, Петрова²⁾, Дубельта, Орлова, Обручова, Ісаєва і Потапова з їх лиходійними вчинками супроти нього. Одночасно з ними воскресли і ясні образи Сошенка, Венециянова, Брюлова, Жуковского, Гребінки, графів Толстих, а з ними і визволення його з крѣпацтва і з військового полону. За перше Тарас заплатив з свого власного найдорожшого скарбу — 24 роками свого дитинного і паробочого віку, за друге — розбитим і покаліченим здоровем. Перед очима художника і в минулому і в близькому сподіваному стояла люба його академія художеств, криниця його осьвіти, його alma mater.

Не можна вгадати запевне, що в ту хвилину, коли Шевченко вийшов з вокзалу, більш хвилювало йому серце: чи споминки мину-

¹⁾ Київській Телеграфъ 1875 ч. 25.

²⁾ Олексій Михайлович Петров — студент Київського університета, що видав і погубив Шевченка і інших, став потім служити в „З отдѣленіи“, але служив не довго. Небавом він украв у Дубельта власноручну резолюцію царя Миколи про жандарських коней і при анонімному доносі послав її до царя „яко доказ на те, що в „З отдѣленіи“ царської канцелярії за гроші можна роздобути чисто все, не минаючи і царських резолюцій“. На слідстві Петров признав ся, що донос на Дубельта зробив, щоб помстити ся. За се Петрова закинули на цілий рік в каземат фортеці, а потім заслали в Олонецьку губернію, звідкіль визволили його лишень з початку р. 1870. Останні роки свого віку він дуже бідовав, перебиваючись з лекцій музики. Помер р. 1883. (Див. Русск. Старина 1888 IX стор. 482 і X стор. 493).

лого, чи близьке сподіване? Мині здасть ся, що відповідно перенятливій вдачі, — світлі образи Лазаревського, Артемовського, графів Толстих взяли гору і своїм світлом закрили темні тіни Дубельтів і Орлових! Будівля і галерії академії художеств закрили будівлю і тюремні келії „3-го отдѣлення“. Минуле мусіло одійти геть; хоч воно було і невимовно тяжке, але воно минуло!... воно минуло вже на віки...

З поїзду Шевченко зараз же поїхав до Михайла Лазаревського і за годину був у його в хаті і в палких дружніх обіймах його. Ні поет, ні його друга не лишили нам ніяких звісток про ту зустріч і бесіду їх; але, здасть ся мині, що легко вгадати і ту і другу. В обох приятелів на серці була така сила щирого почуття, що годі було виявляти його словами; словам тут не було місця. В таких випадках слова у людей ніби замерзають, уста німіють; говорять тільки душа та серце, але говорять вони своєю мовою, без слів.

II.

Ранком другого дня на дворі стояла негодь; падав сніг, була слота, сіряво. Памятаючи, що кілька день назад в Москві Тарас перебув недуг, йому годилось би під таку негодь не виходити з хати; але якж сила спроможна була вдержати його в хаті? Вельми натурально було йому жадати швидче подивити ся на те, чого він не бачив 11 років. І от він, не вважаючи на негодь, пішов зранку оглядувати столицю. „Оббігавши, каже він в своєму журналі¹⁾, половину міста, він зайшов спочити і поснідати в ресторан Клея. Тут несподівано зустрів свого старого знайомого дуку-дідича з Прилуцького повіту Грицька Галагана. Галаган тільки що приїхав і привіз Тарасови з Москви від Максимовича знайденого в Москві Тарасового „Бретика“ себ то Івана Гуса. Автор був певен, що поема та на віки пропала. Не диво що він зрадів тій знаходці, та на лихо знайдено не цілу поему, а тільки невеличку частину її²⁾ і Шевченко, пишучи 5 квітня до Максимовича, прохав його попрохати Бутенева, чи не знайде він і другої половини поеми „бо без неї нічого не вдієш“.

Поснідавши, Тарас о годині 3-й вернув ся до дому „і тут обняв свого щирого друга Семена Артемовського, через пів години

¹⁾ Кобзарь 1895 т. III ст. 189.

²⁾ Кобзарь III стор. 189.

був у його в господі, буцім в своїй рідній хаті. „Богацько і богацько ми дечого згадали і де про що перебалакали, записує Шевченко в своєму журналі¹⁾, а ще більш лишило ся того, про що не встигли ні згадати, ні перебалакати. Дві години проминуло швидче однієї хвилини“.

О 6-й годині у вечері Шевченко пішов з Лазаревським до графині Н. Ів. Толстої. Про зустріч його у Толстих маємо дві певні звістки: одну — доні Толстих — Катерини Юнге, що була того часу 14-ти літнім підлітком, а другу — самого Тараса.

Родина Толстих горіла бажанєм швидче побачити свого сподіваного дорогого гостя. Толсті не поїхали стрівати його на вокзал, не бажаючи своє почуте показувати прилюдно: властива їм скромність, свьятість і щирість почутя вимагали вилити те почуте у власній господі.

„Серце замирало, ждучи Шевченка“, каже Катер. Федор. Юнге²⁾. Нарешті прийшов той день, коли він повинен був прийти... Жданне перейшло в нетерплячість. Аж ось подзвонили і в свьітлицю ввійшов поет, з довгою бородою, з добродушною усьмішкою, з очима повними любови і сліз“.

— „Серденята мої! други мої!“ промовив крізь слези поет і припав губами до рук графині.

Я вже й не тямлю, читаємо далі у Юнге, що вже тоді було у нас! усї цілювали ся; усї плакали, усї говорили разом“.

Шевченко про сю саму зустріч говорить теж короткими, але повними глибокого, горячого почутя і великого значіння словами. „Ніхто і ніколи, каже він³⁾ не зустрічав мене, і нікого і ніколи і я не стрівав більш сердешно і більш радісно, як зустріли ся ми з моєю свьятою заступницею і з графом Федором Петровичем. Зустріч наша була щирійш зустрічі крєвняків. Богацько хотів я висловити їй і нічого не висловив. Фляшкою шампанського вина осьвятити ми наше свьате, радісне побачення і о годині 8-ій розійшли ся“.

Від Толстих, з серцем повним радощів, Шевченко пішов до Василя Білозерського, свого союзника і сусіду в тюрмі р. 1847. Тут зустрів своїх товаришів по заслання в Оренбурзі, Сіраковского, Станевича, Сову. Зустріч була весела, радісна. Після щирої розмови залунали рідні, любі пісні. З голосом рідної пісні годі було і Та-

¹⁾ Кобзарь 1895 т. 3 стор. 189.

²⁾ Вѣстн. Европы 1883 VIII стор. 838.

³⁾ Кобзарь 1895 т. 3 ст. 189.

расови, і Білозерському не згадати кінця січня р. 1847: гостювання Шевченка в Мотронівці, Кулішевого весіля, надій що тоді панували, і инчого всього того, що під той час гріло, жило, бадьорило душі і серця невеличкого гурту українських патріотів і патріоток.

III.

Опірч найпершого, сьвятого, високоморального обовязку вдячності до Толстих, був у Шевченка теж на одному з перших місць; і другий обовязок, правда — супротивлений змістом, але невідкладний; хоч який осоружний був сей обовязок, але відбути його треба було не минуче і не гаючись.

Перебувати Шевченкови в столиці цар Олександр II призволив 10 лютого р. 1858 з такою умовою, щоб „отставной рядовой Шевченко былъ подвергнутъ строгому полицейскому надзору и чтобы начальство академіи художествъ имѣло за нимъ должное наблюдение, дабы онъ не обращалъ во зло (не повертав на лихо) своего таланта“¹⁾.

Умова догляду поліції вимагала від Шевченка, щоб він зараз, скоро прибув до столиці, став перед лице свого доглядника — „опікуна“, себ то начальника поліції. Отсе ставленне про всякого чоловіка, якому доля не поталанила покоштовати його, річ морально гідка, прикра, а задля Шевченка і поготів: воно нагадувало йому пережите ставленне перед лице баталіонних і иньших військових начальників в Орську та в Новопетровському. Одначе не ставити ся не можна було.

І от ранком 29 березія починає наш поет в образі „отставнаго рядоваго“ переходити бюрократичні митарства „піднадзорного“ життя. Починати їх, звичайно, треба „по начальству“, йдучи з низу в гору сходами „установленими по закону“.

На першому ступню стояв начальник канцелярії обер-поліцій-мейстера Іван Таволга-Мокрицький, Українець з Пирятинського повіту, давній Шевченків знаємий. „Прикинувшись казанською сиротою, пише Тарас в свому журналі 29 березія²⁾, я о годині 10-ій ранку пішов до Мокрицького. Він повитав мене не то щоб по урядницьки, але не то щоб і по земляцьки. Стара знаємість пригадала ся десь з боку. На сам кінець він порадив мині зголити бороду,

¹⁾ Истор. Вѣстн. 1896, червень стор. 897.

²⁾ Кобзарь 1895 т. 3 стор. 189.

щоб не зробити прикрого вражіння на його патрона графа Шувалова (обер-поліціймейстера), а до цього мушу ставити ся, яко до головного свого доглядника“.

Порада — зголити бороду — мала на той час свою рацію. Жовнірам, хоч би й вислуженим вже, не можна було носити бороду; а Шевченко перед поліцією був нічим більш, як тільки „вислужений жовнір“, і йому не варт було дратовати свого „опікуна“. Одначе не хотів він і бороду голити; бажав принаймні зробити фотографію свою з бородою, щоб послати ту фотографію М. О. Дороховій в Нижній Новгород. 30 березія він сфотографовав ся з бородою, в кожусі і в українській високій шапці¹⁾.

Зголивши бороду і одягшись во фрак Шевченко „мусів відбути велике нещасте: ставити ся перед свого головного „опікуна графа Шувалова“.Ober-поліціймейстер прийняв його по просту, не по урядницьки і головна річ без отих напучувань, що „личать нагодї“, і тим зробив на його добре вражінне“²⁾.

Відбувши се „нещасте“, Тарас при нагодї зайшов знов до Мокрицького і познайомив ся з його жінкою, Українкою з роду Сьвічок: очевидно, вона зробила на Тараса добре вражіння. Увечері тогож дня поет був у Толстих, розповів про авдиенцію у Шувалова. Графиня порадила йому представити ся ще й найвисшому „опікуну“ шефу жандарів князю Долгорукову. Отсе ставленне не було потрібним „по закону“; тим паче прикро було Тарасови справити його. Але справити радила графиня Настасія Івановна, не послухати її було якось неяково; та коли вже вона радить, так радить не на лихо йому; вона ж знає усі звичаї висшого сьвіту, тямить, що часом знехтованне якого будь найдрібнішого звичаю може чимало нашкодити людині.

Шевченко згодив ся і „щоб вволити волю графині Н. Ів., ставив ся 15 квітня перед лице шефа жандарів“. Князь Василь Долгорукий не втерпів, що-б не наділити нашого поета ввічливим, яке „личить нагодї“, напучуванем. На тому і скінчила ся авдиенція³⁾.

¹⁾ Такі Шевченкові фотографії дуже рідкі; я бачив їх тільки дві — одну у Миколи Лисенка. Фотографія — що звичайно буває при „Кобзарі“, де поет теж в шапці і в кожусі, але без бороди, зроблена вже, певна річ, після 6 квітня р. 1858.

²⁾ Кобзарь III с. 192.

³⁾ Кобзарь 1895 т. 3, стор. 195.

IV.

За кілька день по приїзді в Петербург починає у Шевченка зростати широка знаємість, переважно між письменниками, артистами і взагалі між людьми освіченими. Більш за все сприяла тому родина графа Ф. П. Толстого своїми неділями і обідом на честь Шевченка. Взагалі по приїзді поета в столицю „житє його пішло добре і радісно. Його оточала тепла дружба і ті інтелектуальні раювання, яких він так довгий час не зазнавав“. Дім Толстих він уважав своїм рідним. У Толстих бували майже всі його приятелі. Тут що неділі збирали ся, поети, літератори, артисти, учені, взагалі те освічене товариство, якого він був позбавлений цілих 11 літ. Натурально, що в такій атмосфері „він ніби ожив і своїм ласкавим, добрим поведженнем, оживляв усіх, що були округ його“, каже К. Ф. Юнге, „він впливав на всіх чарівливо і всі його любилі“¹⁾. В листі до Ускова він правду писав 4 липня тогож року²⁾: „В Петербурзі мині добре; живу в академії, товариші-художники мене полюбилі, а сила-силенна земляків мене просто на руках носять. Одно слово — я цілком щасливий“.

Можна сказати, що трохи що не з першого дня приїзду його до столиці починаєть ся знайомість його з ліпшими інтелігентними людьми. У вечері 30 березія у Толстих зібрав ся великий гурт освічених гостей. Скоро графиня Настасія Ів. представила їм Шевченка, „вони повитали його, яко давно сподіваного дорогого гостя“. Спасибіг їм, каже Тарас і висловлює в своєму журналі³⁾ страх, щоб йому „не зробити ся модною фігурою в Петербурзі“.

З першого погляду, той інтерес, який викликав до себе Шевченко серед столичної інтелігенції, справді скидав ся на „моду“, але в дійсности — побачити Шевченка, спізнати ся з ним, виявити спочуте до його — була не мода, а потреба душі освічених людей Росії. Шевченко був великою, нічим неоправданою жертвою того ладу державного, що пановав над Росією під увесь час царювання Миколи I. За нового царя, здавало ся, той лад починав конати, мусів зникнути, перемінити ся на новий, ліпший, більш відповідний волі людського духа. Першою ознакою сподіваної зорі оновлення Росії, здавала ся хоч невеличка, не скажу — воля друко-

1) Вєстн. Европы, Августь 1883 стор. 839.

2) Кієв. Стар. 1889 кн. 2 стор. 311.

3) Кобзарь 1895 т. 3 стор. 190.

ваного слова, а щось похоже на неї. Ще більшою ознакою було праця коло скасування крѣпацтва. Отож в образі Шевченка стояв живий, виразний образ недобитка-крѣпака, що так тяжко постраждав за свої поетичні твори. Тут була не сама проста цїкавість, а ще й наука, що, треба чинити, щоб спекати ся тих зразків неволї і самовластя чоловіка над чоловіком, які так не полюдськи були заподїяні над Шевченком. Треба гадати, що в той час кожен з освїчених і вольнолюбних людей, дивлячись на Шевченка, почув і себе хоч трохи винним перед страдальником; бо сяк, чи так, а кожен з освїчених людей, скоро він свідомий неволї і безправя і нічим не протестує проти лиходїйних вчинків самовластя, він причиняєть ся до пановання того лихого ладу. Крѣпацтво, неволя і инчий такий лад панували з волї не одного тїльки чоловіка. Брак житя вільного, добродїйного нїде і нїколи не залежав від волї одного чоловіка, хтоб він не був, то все продукт культури і звичаїв бїльшости людности.

Я добре розумію мїць і вагу моди, але, кажу ще раз — що відносини столичної інтелїгенцїї до Шевченка і повитання його не були продуктом моди, се був живий суд історїї. Суд сей розпочавсь ще в Астрахани в серпні р. 1857 і не скінчивсь він ще й досї. Істория казала: судити з одного боку Шевченка за його „злочинні баламутні“ твори, а з другого — третєоддїленську юстицію за її „справедливїсть“. Скрїзь по дорозї з Астрахани до Петербургу ми чули той суд і присуд. Тепер черга за Петербургом. Тут найвиразнїйше сей суд і присуд відбув ся на обїдї у Толстих 12 квітня на честь Шевченка.

На той обїд зїбрало ся богацько гостей. Перший тоаст підняв господар на здоровє царя, дякуючи йому за визволення Шевченка. Обїйти ся без такого тоасту нї в якому разї не можна було, вже по тому одному, що граф Толстой, яко віце-президент академїї художеств, був царський урядник. Промови за обїдом сказали поет Щербина, графиня Настася Ів. і М. Д. Старов. Графиня, вєславляючи високий патріотизм Шевченка і глибоку без краю любов його до рїдної України, бажала, що-б любов ту люде брали собі за взїрець, за науку того, як треба любити свій рїдний край. Промову Старова я подаю дословно, такою як списав її і прислав Лазаревському сам оратор: „Нещастє Шевченка скінчило ся, мовив бесїдник, і тим знесено одну з величезнїйших неправд. Ми не зневажимо скромности тих, чие піклуваннє сприяло сему доброму дїлу і придбало собі подяку кожного, хто спочував повазї сього дїла благого. Ми скажемо, що нам радїсно бачити того Шевченка, що серед

жахливих, душегубних обставин, в суворих мурах „казарми смердячої“, не знесилів духом, не впав в роспуку, але зберіг любов до своєї долі тяжкої, бо та доля його благородна. Вже отсе одно варто обезсмертити ймення Шевченка. Дозвольте-ж мині піднести тоасти вдячності за того Шевченка, що своїми стражданнями піддержав свята віру в те, що дійсно моральної природи чоловіка жадні обставини не спроможні побороити¹⁾.

Привітання висловлені за обідом до Шевченка глибоко запали в серце кожному хто їх чув; вони у кожного зворушили дух і думку. В усіх гостей лица були блідо-зеленими, а що до Тараса, так він признасть ся, що „йому було і приємно і якось не-яково“ — „я, каже він: не сподівав ся такої великої шаноби. Для мене се була чиста новина“²⁾.

V.

Таким ото чином Шевченко за короткий час опинив ся серед великої сім'ї ліпших людий того часу. Се був, коли згадати собі про Новопетровський форт, такий різкий контраст, як той, що перебув Шевченко 30 літ тому назад, коли доля з темного горища маляра Шіраєва перекинула його в світлі залі академії художеств!

З Шевченкового журналу бачимо, що починаючи трохи не з першого дня приїзду поета в Петербург ледви чи вибереть ся день чи два таких, щоб Тараса не покликав хто, аби пошановати його вечерою або обідом, і певна річ, кожен добре тямив, що властиво більш за все поет шанує того, у кого приймає собі пошанованнє. Скрізь він був гостем бажаним, сподіваним, любленим, скрізь перед ним двері були отвором, яко перед людиною близькою, рідною, що приносить з собою велику честь тому, до кого вона завітає. Треба-ж ще раз сказати, що Шевченко ніколи й ніде не шукав популярности і слави. Популярність і слава самі за ним бігали.

Гляньмо короткими хоча словами, як люде, наче на перебої один у одного, закликують до себе нашого поета, щоб поклонити ся его генію і його стражданням.

Почнемо з 1 квітня. В той день закликають його до себе на обід Білозерський, а на вечір графиня Толста. На другий день від-

¹⁾ Кобзарь 1895 т. 3 стор. 195.

²⁾ *ibid.* 194.

відують його: Каменецький, Сераковський, Кроневиц, Дзюба. „Треба буде, ніби шуткує Тарас, десь сховати ся“, бо не дають йому часу і листів написати. Справді — між листами його того року ми не знаходимо ніже єдиного, писаного в квітні, маю або в червні!

2 квітня його шавує обідом Дзюба; 3 квітня він дякує і не йде на обід до Семаковського; але того ж дня він на вечерку у Галагана, а на другий день у Толстих.

8 квітня на вечерку у Круневича: „тут було богацько Поляків і чимало Москалів і між останніми дві знаменитости — граф Толстой (Лев), автор салдацької севастопольської пісні і оборонник Севастополя генерал Хрулев“¹⁾.

12 квітня відомий вже нам обід у Толстих. На другий день наш земляк знаменитий учений математик Остроградський витає Шевченка, „яко свого семанина, що був на довго кудись заїхав“. 14 квітня знайомить ся з ним молодий Енгельгардт, син колишнього його пана. З тієї знаємости, каже поет „богато-пребогато дечого зворушило ся в душі моїй... Але! забудьте минулому, мир і любов сучасному“.

Небавом знаємлять ся з ним і витають російські письменники і поети: Громека, Бенедіктов, Мей, Курочкін, а потім Тургенєв і иньші. Графиня Настасія Ів. кожен раз, коли трапляєть ся нагода, не пропускає її, щоб не познаємити з Шевченком ту чи иньшу знаменитість.

„Друже наш Тарасе Григоровичу! пише вона до його: приходьте до нас сьогодні обідати, я почастую вас бесідою з декабристом Штенгелем“²⁾. Того-ж самого дня, наче перебиваючи у Толстої, запрошує Тараса на обід Сошальський. „Ми з Лазаревським, каже Тарас³⁾, сподобали декабриста більш ніж борщ у Сошальського і пішли до графині“. За день — запросини на обід до професора Кавеліна. Далі від Брілкіна, знов від Остроградського і знов записка від Толстої: „приходьте сьогодні, будуть у нас Плетневи“. Перегодом кличе його Тургенєв, пишучи: „приходьте обідати, усі ми будемо дуже раді бачити вас“. Кличе до себе „на гербату“ і „брат по серцю і по думці“ — польський поет Желітовський і т. д.

Знайомлять нашого поета з відомими того часу співачками Гринбері і Даргомвжським. Тарас вельми любив співати, музику,

¹⁾ ibidem стор. 194 – 195.

²⁾ ibid. стор. 196.

³⁾ Записки Шевченка — квітень 1858 стор. 191 – 199.

як і взагалі всяку благородну штуку; тим то радо заходив до Гринберга¹⁾.

З усього знати, що знаємість у Тараса так розросла ся, що інколи йому браковало часу провідувати своїх близьких приятелів. Напр. він не встигав бувати „на варениках“ у Кочубея, у Макарова і инч.: про се свідчать нам записки до його. Пані Макарова дорікаючи, що Тарас не був у неї в один четвер, просить його „порадовати її і прийти“. Пані Суханова пише до його: „сама приїздила до вас, недобрий земляче! прохати до себе завтра у вечері на вареники. Коли не прийдете, значить — зов'їм мене забули“.

Знайомість Тараса з Наталєю Борисовною Сухановою-Подколзною вимагає того, щоб про неї говорити ширше, бо тут зустрічаємо чимало дорогоцінного материялу задля характеристики Шевченка і людей того часу. Але по переду скінчимо річ взагалі про знайомости нашого поета.

Знайомість ще більш поширшала в осени того року і з початку зими р. 1859. Тоді в Петербурзі була мода на так звані „літературні вечера“. Звістно Шевченко був завжді на них гостем бажаним.

Ще в червню з ним спізнав ся молодий художник Мікешін, що лишив нам свої споминки про Тараса. Хоча, каже Мікешін в тих споминках²⁾ — Шевченко називав мене „недоробком і паничем“, але я був про його чоловіком користним, а часом і немнуче потрібним, яко надійний і прихильний поводитир в його вечірніх екскурсиях напр. до поета Полонського, до Гринберга і до иньших знаємих, а часом і в доми великосвітські, куди закликали тоді літератів і художників на вечерки.

Майже що завжді, каже Мікешін, Тарас на ті вечерки приходив на підпитку, і коли тільки трапляла ся нагода, дак в продовж вечера він ще більш напивав ся.

До споминок Мякешина нам доведеть ся ще не один раз вертати і бачити, що на превеликий жаль більшість з того, про що розповідає він, мусимо знехтовати, признати їх неправдивим, не певним. На сей раз нам треба спинити ся перш за все на „препрославленному“ і в „споминках“ дечіх і в декотрих біографіях піячестві Шевченка. Спинимо ся, щоб, вказавши на вигадки і пустомельство про се піячество, не вертати ся вже до його, аж доти, доки воно не покажеть ся перед нами яко факт цілком певний, хоч і тяжко скорботний.

¹⁾ ibidem 196.

²⁾ Кобзарь 1876 т. II стор. XV і далі.

„У Тараса, каже Мікешін було дві вади: випиванне і вдаванне з себе циника. Від сього він би то не здержував ся навіть при молоденьких донях графів Толстих“.

А послухаймо, що каже про се саме доня Толстих Катерина Федоровна Юнге. „Впродовж двох років я майже що дня бачила ся з Шевченком, каже вона²⁾ і ні разу не бачила його п'яним; ні разу не чула з уст його якого не будь такого слова, що не личилоб, і ні разу не помітила, щоб він в поводжінню чим небудь відрізняв ся від людей добре вихованих. Ми відали, що він любить випити, і пильнували здержувати його, але єдине ради того, щоб зайва чарка не пошкодила його здоровлю. Становлячи було перед ним ром, я було, жартуючи кажу до його: „глядіть же: не ром з чаєм, а чай з ромом. Незабутними мині до віку будуть поїздки наші в літку на морські „тоні“. Тут і пили і співали. Коли-б Шевченко дозволив собі що небудь зайве, або таке, що не личить так, певна річ, тикий вчинок здержував би і мене і маму мою“.

Здасть ся одного сього свідощтва досить на те, щоб „п'яцество і цинизм“, що Мікешін спостеріг за Шевченком, признати легкодушною вигадкою; але опріч Юнге, є у нас ще і иньші свідки проти Мікешіна.

Ученик Тарасів Борис Гаврилович Суханов-Підколзін, що був тоді майже однолітком з п. Юнге, розповідає нам от-що³⁾: „в домі моєї нені Шевченко обідав вельми часто. За обідом усяких вин було до схочу. Одначе ніхто ніколи не помітив, щоб Шевченко був хоч на підпитку; ніхто ніколи не спостеріг, щоб він уживав циничних виразів, або хоч таких, що не личать. Тай чи можна ж гадати, щоб моя неня, людина розумна і вихована пускала мене самого учити ся до такого чоловіка, що п'ячив і був циником? Може, каже далі Борис Гаврилович, потім, коли вже я не ходив вчити ся до Шевченка (себ то вже р. 1860) він і запивав, але я про те не знаю; перед мене образ Шевченка стоїть цілком чи етим від надужитя алькоголем“.

Можна-б навести свідощтво проти Мікешіна ще й иньших людей, як от напр. Костомарова, але досить і того. Запевне ми бачимо одно: що коли Тарасови і трапляло ся инколи випити зайву чарку, або, як сам він каже „нализати ся“, так трапляло ся се до

¹⁾ Вѣстн. Европы, VIII 1883.

²⁾ Київ. Стар. 1885, II стор. 232.

осени р. 1860 тільки в товаристві таких людей, що самі не вміли вгадати міри та і його спокушали, силовали до чарки, а він в таких случаях не орудовав такою потужною силою характеру, щоб встояти проти спокуси. Товариське почуте розвинене було у його так широко, що з того часто надуживали товариші його і надуживали на лихо доброму і потульному поетови.

VI.

Певний факт широкої знайомости Шевченка в Петербурзі і непевні вигадливі звістки про його „піячество“, стали де-кому з його біографів основою до того, щоб сказати, що він в Петербурзі нічого не робив, тільки гуляв та „предавался возліянїямъ Бахусу“.

Дійсність показує нам, що не так воно було. Вимученому і морально зголоднілому орґанїзму зовсім натурально було погоїти, хоч трохи, рани десятилітнього голодовання властивими людям культурним розвагами, себ то добрим освіченим товариством, музикою, театром і т. ин. І бачимо, що Шевченко ходить на спектаклі, ще частійш навідуєть ся до співачки Гринберґ, впиваєть ся співками її, Артемовських і иньш.¹⁾, їздить з Толстими і з иньшими товаришами на беріг моря, в Павловськ і т. ин. Але ще ясніш бачимо, що він не забуває і працювати, коло улюбленого свого діла. Правда за той час майже до самого р. 1859 Тарас трохи що чи не зовсім нічого з творів поетичних не написав, але-ж суцїй поет — не ремісник, він не може писати раз-у-раз; він творить тоді тільки коли до його завітає та гостя, що зовєть ся натхненнем. Знати одначе, що й коло поезії Тарас по спроможности працював.

4 квітня Каменецький доручив йому усі його поезії, що переписував Куліш. Він захожуєть ся зробити з них вибір і взяти ся до видання і за тиждень справив се діло. 11 квітня він передав Каменецькому вибрані поезії і прохав його клопотатись в цензурному комітеті про дозвіл надруковати їх „під фірмою — Поезії Т. Ш.“²⁾. Будемо бачити, що справа з дозволом і друкованнем „Кобзаря“ воловодила ся трохи не два роки. Тодіж таки поет захожував ся писати „Лунатіку“³⁾, та нема жадної указки на те, щоб він її написав. Маємо певні факти, що наш художник, не гаючись по приїзді

¹⁾ Записки Шевченка стор. 196—202.

²⁾ Записки стор. 191 і 192.

³⁾ Ibidem 196.

в столицю, взяв ся працювати коло гравюри¹⁾. До гравюри тягла його більш за все власна охота, але були й інші спонукання, як матеріяльні так і моральні, викликані ще умовами дозволу жити йому в Петербурзі, і почетом самоповаги.

Граф Толстой піклуючись про дозвіл Шевченкови працювати в академії, в мотивах своєї прозьби більш за все налягав на те, щоб дати художникови спромогу більш навчити ся штуки і поширити свою художницьку освіту. Він взяв на себе, так сказати, поруку за Шевченка. Останній добре тямив велику вагу моральну тієї поруки, уважав на неї і пильновав довести фактами, що граф Федір Петрович не помиляв ся, даючи за його поруку, і не каятиметь ся, що дав її. Фактом такого доводу могла бути тільки Тарасова праця — яко художника, поступ його в штуці і признанне сього поступу людьми компетентними. Тямив Тарас і те, що з погляду практичного треба йому придбати степеня академіка.

Таким чином він при першій зустрічі з знаменитим тоді професором гравировання Йорданом, зняв бесіду про свої заміри працювати коло гравюри. Йордан висловив ся, що охоче буде допомагати йому, і Тарас „зрадівши такій любій та щирій заохоті, зараз же по розмові з Йорданом двічі обійшов усі зали Ермітажу, щоб вибрати картину на першу пробу з акватинтою. Після уважного огляду, спинив ся він на ескізі Мурильо „Сьвята Родина“. „Просто-сердий, каже Шевченко, гарний твір, я не бачив з таким змістом картини, щоб до неї так припадала назва, як до геніяльного ескізу Мурильо. Дак отсе за помочю Бога та Йордана і візьму ся за пробу!“²⁾ Се було 3 мая, за місяць по приїзді його до Петербургу.

Дійсно бачимо, що Тарас жваво береть ся за роботу: кілька разів стріваємо його зранку до 4-ї години в Ермітажі за роботою, навіть в такі дні як 14 і 15 мая, коли в Петербурзі був великий друзяка його Михайло Семенович Щепкин³⁾.

Трудно, певнійш мовити — не можливо художникови працювати, не маючи власної майстерні, а Шевченко, не маючи навіть власної кватери, а живучи в Артемовського, працював цілий місяць доки улаштував ся з власною кватерою і робітнею. По наказу начальства, Шевченко повинен був жити у графа Толстого, під його доглядом, але в кватері графа бракувало відповідної сьвітлиці⁴⁾. Тарас

¹⁾ Записки стор. 203—205.

²⁾ Записки стор. 200.

³⁾ *ibid.* 207.

⁴⁾ Вїстн. Евр. VIII 1883 стор. 838.

прохав Толстих, щоб дали йому квартиру де-небудь в академії¹⁾. Бажання його вволили тільки з початку червня²⁾.

Під квартиру Шевченкови дали в академії дві світилки: одну задля спання і задля кабінету в антресолях, другу під нею, опостінь з церквою. В остатній була у його робітня художника. Обидві світилки були маленькі і вельми тісні і вузкі, найпаче робітня з одним вікном³⁾. Тут був стіл з книжками та з естампами, мольберт, проста канапка, два зовсім вже простих дзиґлики! Убога ширма (параван) відгороджувала в хаті двері. Жадної оздоби в світличці не було... Шевченко працював тут яко художник, — сидячи, звичайно під вікном. З робітні виходили маленькі двері, що узенькими тісними сходами вели на антресолі, в кабінет поета. Се була низенька, невеличка, теж з одним вікном світилка. В кутку „кабінету“ з правого боку стояв стіл, на йому Шевченко звичайно писав. Далі стояло ліжко з убогою постелею, на ліжку лежав кожух. В ногах ліжка стояв другий, зовсім простий стіл, на йому графин з водою, та убогий прибор до питя чаю, під столом рукомийник. Ні на вікнах, ні на стінах оздоби і тут не було, жив поет, як кажуть, наче в поході, про жадний комфорт не дбав він⁴⁾.

Чимало людей освічених заходило до Шевченка, але сам тільки Мікешін⁵⁾ спостеріг в квартирі його бруд і велику неохайність, і розповідає, що поет рідко коли прибирав свою світилку. На столі, каже він, валялися у його слоїки з їдкими квасами, неминуче потрібними при роботі офортів; а біля них українське намисто і свиняче сало. Прибирати в світличці Тарас не забороняв би то своєму слугі тільки в ті „торжественні“ дні, коли ждав до себе Ольдріджа. Годі слуга причепурував і постіль, що завжди стояла не прибраною; на їй валяла ся відлога, пучки барвінку, сухої рути та інших степових квіток з України. Слуга прибираючи в світличці, злорадно викидав ті квітки геть з хати. Виходить із слів Мікешіна, що Тарас не дбав би то зовсім щоб у хаті у його було чисто, охайно, чепурно. Але я сьому зовсім не йому віри. Перейшовши усе житє Шевченка, я запевнив ся, що він, навпаки тому, що каже Мікешін, був чистюк, людина чепурна, любив охайність і в себе і в других. Та колиб дійсно був той бруд і неохайність

1) Кобзарь 1895, т. 3 стор.

2) Истор. Вѣстн. 1896 кн. VI стор. 898.

3) Киев. Стар. 1889 книж. II стор. 731.

4) Русская Рѣчь 1861 Ч. 19 і 20. Кобзарь 1876 Споминки Полонского.

5) Кобзарь 1876 Споминки Мікешіна. У Чалого дивись стор. 132.

то не можна ж гадати, ніби з інших Шевченкових провідачів, що заходили до його не „в торжественні“ дні, а звичайні і несподівано, ніхто не помітив ні бруду, ні нехлюйства. Вже хто-хто, а такий незвичайно великий чистюк як Костомаров, не проминув би звернути на се увагу і згадав би в своїх споминках. Отже ні він, ні Полонський, ні Тургенев, ні Жемчужніков ні хто иньший про неохайність та бруд в Шевченковій квартирі ні словам не споминають.

Ще більш звернули-б увагу на сю сторону, коли б вона була, такі перенятливі душі панських дітей, дітей аристократії, як діти Толстих і син Н. Б. Суханової. Останній кілька разів на тиждень приходив до Шевченка вчити ся малювати, і ми в споминках Бориса Гавриловича¹⁾ читаємо супротилене тому про що просторікує небіжчик Мікешин.

„Мині, каже Суханов, вельми прикро було читати, що Мікешин про Шевченкову робітню розповідає, немов про який свинушник. Студія Тараса Григоровича і спальня його в антресолях не були *interieur*'ом голяндського *Minherra*, алеж не було там і того гайна про яке розповідає Мікешин. Хто бував в студії художника та ще убогого, той відає який там звичайно гармидер, що виходить з самої роботи“.

VII.

Перебравшись на власну квартиру в академію, Шевченко пильно, загарливо, як властиво було його палкій натурі, взяв ся до праці над офортами і кожен вдатний відбиток надавав йому радісного захвату²⁾.

Гравюра вимагала праці сталої, упертої, сидячої. З початку червня трапляло ся що гості-провідачі і запросини на обіді і різні вечерки відривали художника від праці. Але небавом більшість знайомих порозїздила ся літувати, хто на села, на хуторі, хто за границю, і Тарас почав так пильно працювати коло гравюри, що мабуть, віддаючи їй увесь час, покинув далі писати і свій журнал щоденний, закінчивши його властиво ще 19 мая, після чого до журналу він вдав ся тільки раз єдиний, записавши 13 липня прекрасні свої вірши Сон („На панщині пшеницю жала“). Спинивши свій щоденний журнал, Шевченко позбавив і своїх біографів найдорогоцінній-

¹⁾ Київ Стар. 1885 кн. 2 стор. 252.

²⁾ К. Юнге *Вѣстн Евр.* VIII 1883.

шого і певного материялу житєписного, через що за час з червня р. 1858 материял наш знов убожіє. „Запрягшись в роботу, як той щирий віл, я, писав Шевченко до Щепкина, сплю на етюдах, з натурного класу не вихожу. Так ніколи, так ніколи, що часу нема написати і невеликої цідулки“¹).

Хоча Шевченко працював і коло иньшої, опріч ґравюри, малярської штуки, але ґравюра найбільш його захочувала і найбільш брала у його часу.

Ми вже трохи знаємо, які спонукання кермовали його взяти ся до ґравюри. Признаючи себе невидатним живописцем і до заслання, він тямив, що 10 літ заслання і непрактиковання в живописї лходїю вплинули на його талант. Тимто ще в Новопетровському він прирадив собі, вернувшись до Петербургу, взяти ся до ґравюри, попрацювати коло неї два роки, а потім, перебравшись на Україну, взяти ся робити ґравюри акватинтою. Не самі тільки особисті інтереси материяльні тягли його до ґравюри: кермовала їм ще иньша високоблагородна думка громадська, патріотична. Він відав, що велика сила прекрасних творів живописи приступна тільки богатырям, а ґравюру, яко річ дешеvu, можна ширити і в масі. Опріч ґравюр з великих творів живописи, він гадав з часом пустити в свѣт і ґравюри з власного твору „Притчу про блудного сина“ припасовуючи її до сучасних норів людських²). Була у його думка ґравировати і пускати в масу малюнки з історії і побиту України. Початок сього він потроху зробив колись в своїй „Живописній Україні“³).

Взявшись до роботи коло ґравюри, наш художник, очевидно, интересовав ся великим в офортї і живописи авторитетом Рембрандтом⁴). Списками з його картин і почав він свою працю коло ґравюри. Першими працями за той час були пять ґравюр з Рембрандта: „Виноградарі“, „Сцена в купецькій конторі“ і ин. До тогож часу належать його офорти: „Дві українки“, „Одалїска“, „Голівка“, „Українець-прочанин“, „Розхрістана женщина, що спить тримаючи в ротї папирску“, і власний портрет його⁵).

Опріч ґравюри Шевченко малював олівцем, сепїєю, акварелею і олійними красками. Сюжети на свої малюнки він брав переважно

¹) Основа 1861 кн. X стор. 16.

²) Кобзарь 1895 т. 3.

³) Рус. Стар. 1883 кн. IX стор.

⁴) Истоп. Вѣстн. 1896, червень стор. 899.

⁵) Ibidem 901.

з історії і з сучасного йому побиту України. Напр. великий малюнок сепією „Дніпрові Русалки“, „Хмельницький перед кримським Ханом“, „Смерть Хмельницького“, „Смерть Мазепи“. До сього-ж часу належить богацько ескізів його з життя казарменного і з природи закаспійських степів¹⁾).

Б. Г. Суханов пам'ятає, що на замовлення Кочубея Тарас малював олійними красками портрет з того Кочубея, що зробив царю Петру донос на Мазепу. Збираючись малювати той портрет, художник наш, взявши раз з собою Суханова (тоді ще підлітка) пішов з ним в якусь величезну академічну комору і довго предовго рив ся там між всякою старовиною, шукаючи якийсь портрет з якогось гетьмана, потрібний йому на те, щоб вірно зробити убрание на Кочубею. Нарешті знайшов портрет якогось старого чубатого пана; охрестив його „Мазепою“ і поволік в студию. Художники, що провідували Шевченка тоді як він малював Кочубея, в один голос хвалили його роботу, а він вельми з того радів і отсе було підійде до свого Кочубея і почне прикладувати до його ріжні призвища, хоч і лайливі, але ніжні²⁾).

З малюнків сепією д. Суханов пригадує „Турка“ з ода-ліскою біля його; на другому малюнку були дніпрові русалки, що тягли на дно річки молодого козака; козак чомусь не добре виходив і Тарас Григорович кілька разів змивав його, називаючи „бісовою дитиною“. Натурником за для козака доводилось бути Суханову кілька разів. Мусів він лежати на канапці, спустивши руку й ногу, часом в позі доволі трудній. Приходячи учити ся до Шевченка, д. Суханову ні разу не трапляло ся стрівати у його натурниць. З сього знати, як обережно пікловав ся наш художник про свого молодого учня. Ми зараз побачимо, що до його приходили натурниці за для русалок, але він беріг свого учня, щоб в молоде серце до його ні на єдину хвилину не залетіла яка будь не добра думка, дивлячись на натурницю!

З Тарасового листу до Макарова³⁾ знаємо, що він малював „Русалку“, (її потім придбав собі Петро Кочубей). Художник довго бідкав ся, щоб знайти задля тієї „русалки“ відповідну гарну натурницю з козацькою вродою. Запоміг Тарасови в отсій справі молодий художник Грицько Честахівський. В Петербурзі перебувала тоді родина Українців, крєпаків князя Голіцина — Соколенків.

¹⁾ Ibidem 900.

²⁾ Київ. Стар. 1885 кн. 2 стор. 233—4.

³⁾ Зоря 1896 ч. 5.

У тій родині була вельми вродлива дівчина Одарка. Пани віддали її до однієї модниці-Французки учти ся шитву. Честахівський став прохати Одарчину сестру Горпину, щоб пішла з нею до Тараса. Сестри довго змагались, нарешті згодились. На другий день Шевченко, дякуючи Грицькови, говорив: „учора, вперше після того як лиха доля вигнала мене з України, у мене був великдень. Учора я зрадів, повеселів, оновив ся серцем, так як радіють віруючі, коли дочитають ся до Христа під великдень. У мене наче важкий камінь з грудей зсунув ся. Перебувши 10 літ на заслання, наче в густому тумані, не бачив я сонця, а вчора чорнява Одарка, як маків цвіт на сонці, загоріла ся в моїх очах, освітила мої очі і розігнала туман з душі. Яка вона люба, душа у неї славна, чиста, ще не зачужила ся смердючим духом. Як пташка божа вона нащобетала мині в отсіх мурах сумних. Наче неня Україна тхнула мині в серце теплим, легким духом, пахучими нивами, запашистим квітом вишневого садку та трави зеленої. Як побачив я чистісеньку свою людину, як почув рідну мову, так і потягло мене на Україну. Колиб швидче літо, помандрую туди“. Честахівський розповів Тарасови, що Одарка крепачка, що один її брат Федір кухарем, другий — Микола слугою у князя, а третій Петро — маляр — пишач у княгині. Тарас насупив брови, наче темна хмара насумрила йому очі і мовив: „горе, горенько в світі, лишенько тяжке! Яке добро гине, а ратовати нікому!“¹⁾.

VIII.

В домі графів Толетих спізнав ся Шевченко з дідичкою з Слобідської України Наталією Борисовною Сухановою, людиною освіченою, розумною і велико-світською аристократкою. У неї, отак як і у Толетих, збирали ся в Петербурзі письменники, художники і учені. Небавом і наш поет став бажаним відвідувачем гостинного дому Суханової. Усі в домі, найпаче діти, зараз же полюбили „присадковатого, вусатого, лисого Шевченка“. Найпаче-ж горнули ся до його і пильновали догодити йому крепачки-слуги Суханової. Усі вони (Українці) давно знали про його, усім їм він був близьким, дякуючи тому, що у „дворецького“ Пивоваренка був „Кобзарь“ старого видання (років сорокових). Отя маленька, зайложена книжка переходила з рук в руки, з пекарні в прихожу і навпаки. Вірші

¹⁾ Київ. Стар. 1895 кн. 2 стор. 141—3.

з неї слуги повиучували на пам'ять. Ті вірші своїми теплими, рідними мотивами помагали крепакам бідолашним перелїтати в думках на рідну Україну. Простота, ласкавість і симпатичність поета так, мимо волї, вабили кожного до себе, що він, познаемившись з домом Суханової-Подколзіної, зразу придбав собі симпатії усіх домашніх, починаючи з зашнурованих гувернанток-анґличанок і кінчаючи лакеєм. Трохи важкі, але ні трохи не вульгарні рухи його, його проста річ, його добра розумна усмішка, усе якось вабило до його, причаровувало, робило вражінне старої знайомости, старої дружби“.

Отак, майже через 25 років після смерти Тараса Григоровича, згадує про його син Суханової Борис Гаврилович¹⁾.

Шевченко тоді вельми бідкав ся на гроші; у його було, як писав він до Щепкина²⁾, „таке безгрошівє, що ні на що було і „Гуґенотів“ подивити ся“. Щоб допомогти йому просто, давши гроші, хоч би в позику, про се годї було й думати, ні в кого-б не повернув ся язик і вимовити се. Так от Суханова і вдала ся до його просячи вчити сина її живописи і таким чином гонорар за науку став запомогою. Малий Суханов тричі що тиждня приходив в студию до Шевченка. Наука обмежовувала ся мальованнем горшка з квітками в різних положеннях. „Наука, каже Б. Г. Суханов, великої ваги не мала, бо була монотонна, але задля мене було сущим сьвятом їздити задля неї в академію“. Інколи Шевченко спиняв науку і брав свого учня в академічну бібліотеку, або в Ермітаж, чи до кого з колекціонерів, щоб подивити ся на який небудь, невиданий ще Рембрантовський офорт. Ученик ішов з своїм учителем радо, з гордощами. Інколи було Тарас Григорович почне своїйому учневи читати „тихим, добрим своїм голосом“ свої українські вірші. Дитина не гаразд розуміла нашу мову, одначе слухаючи вірші, готова була плакати, так жалістно, так ніжно читав кобзарь свої твори. Перечитавши, поета виясняв тему. Напр. раз прочитавши Сон („На панщинї пшеницю жала“), Шевченко довго розповідав хлопцеві про те, як тяжко бідують крепаки і що з визволенням їх з крепацтва почнеть ся задля них нове житє.

Поправляючи роботу свого учня, художник часто розповідав йому про своє житє салдацьке в степу киргизькому. Раз якось, розповідаючи про побут салдатів, він показував йому і малюнок,

¹⁾ Київ. Стар. 1885 кн. 2 стор. 229—238.

²⁾ Основа 1861 кн. X стор. 16.

як карають горопашних жовнірів шпиц-рутенами. Оповідане довело дитину до сліз. На другому малюнку з тієї ж самої теки, було намальовано, як п'яні крамарі пражуть яєшню, розвівши огонь з „кредитних білетів“ (банкнотів). Коли учню нудно стане було малювати квітки, він почне розпитувати художника про Україну, про Січ, про гетьманів: добряга учитель з великою охотою розповідав, як наші козаки „без пощади били Ляхів“.

В робітню до Шевченка вельми часто заходили провідати його Українці, частійш за все Куліш. Розмова тоді зараз переходила на українську мову. Суханову трапляло ся бачити в таких випадках сердешні сцени, з палкими поцілунками, горячими обіймами і навіть з слізмами.

Раз якось хтось з таких провідачів приніс Тарасови великий портфель малюнків, що був у когось на схованці. Тарас вельми радів, розглядаючи малюнки з того портфелю. Між малюнками був акварельний ескиз роботи Карла Брюлова. Шевченко подаровав його своєму учневи; потім достав з поміж тих малюнків „портрет якогось молодого чоловіка з свічкою в руці і спитав Суханова: чи вгадає, кого то намальовано? Суханов не вгадав. Тоді Тарас повідав, що то його власний і власної його роботи портрет, зроблений ще за молоду.

Того ж часу Шевченко подарував Сухановій власної роботи малюнок, зроблений тушем. Се та казарма, яку я згадував в нарисі про перше заслання поета. Сей малюнок інтересний ще й тим, що се була перша праця Тарасова на заслання. Б. Г. Суханов береже у себе в альбому той малюнок, яко „св'яту цінність“¹⁾. Сей самий малюнок спричинив ся і неприязни, що стала ся потім між Сухановою і художником.

Минуло два роки з того часу як Шевченко подаровав той малюнок Н. Б. Сухановій. За сей час він вельми часто, попросту, коли тільки бажав — приходив до Суханових і став не мов сімянином їх. Якось став Тарас прохати Наталю Борисовну, щоб дала йому той малюнок, бо він хоче зробити з його фотографію. Сухановій здало ся, що поет не говорить їй правди; але щоб не образити його, відмовивши йому просто, вона сказала, що питає у професора Піменова, що він скаже. Піменов був приятелем обох їх і щиро відповів, що Шевченко жалкує, що так легковажно позбув

¹⁾ Київ. Стар. 1885 кн. 2 ст. 238. Фотографію з сего важного малюнку зроблено у Відні і дістати її — хто бажав — може у мене.

ся того малюнку. Опріч того Суханова зауважила, що альбом, куди заклеєно той малюнок, такий великий і коштовний, що якось ніяково давати його незнайомому їй фотографови, а через те вона написала Тарасови, що сама повезе альбом до відомого в той час фотографа Робиляра. Тарас відповів на те гнівно і перестав ходити до Суханових. Довго після того і сама Суханова і приятелі її і Шевченка захожувались всяким чином умовити Тараса Григоровича, що-б вернути добрі старі відносини. Нічого з тих заходів не вийшло¹⁾.

Одначе високе поважання до нашого поета через отсю пригоду ні на одну волосину не поменшало в родині Суханових. Споминки Бориса Гавриловича дишуть не тільки сердешно-теплою любовю, але й глибоким поважанням до пам'яті свого славетного учителя.

Трапляло ся, що наш поет художник давав, і доволі оригінально — лекції живописі і доні графів Толстих Катерині Федорівні. Інколи було зовсім несподівано по обіді зайде він до неї і каже: „Серденько мое! беріть швидче олівець да ходімо“.

— „Куди се? питаєть ся Катерина Федорівна.

— „Да я отам знайшов дерево; та ще-ж чи не дерево! ходім!“

— Та деж се чудо?

— „Та отут недалечко, на „Середньому проспекті!“²⁾ ходім бо вже швидче“.

Ідуть і стоячи малюють вони в свої альбоми те дерево на „Середньому проспекті“, а потім йдуть вони на набережжє Неви і любують з переливів тонів сонця, коли воно заходить.

Не відаю, каже Катерина Федорівна, кого з нас більш обгортав захват: чи мене — дитину, чи його, старого, що в своїй многострадальній душі зберіг таку силу дитячо-свіжого почутя до краси природи³⁾.

ІХ.

В лїтку того 1858 року саме 20 липня приїхав до столиці Микола Костомаров⁴⁾. Довідавшись, що Шевченко живе в академії, він якось ранком о годині 7 прийшов до його.

Тарас сидів за роботою.

¹⁾ Київск. Стар. 1885 кн. 2 стор. 239.

²⁾ Назва вулиці на Василевському острові в Петербурзі.

³⁾ Вѣстн. Евр. VIII 1883 стор. 839.

⁴⁾ Литер. Наслѣдіе стор. 106.

— „Здоров був Тарасе! мовив наш історик, ввійшовши в робітню до Шевченка!

Поет не пізнав свого старого друга. Вставши з місця, зробив два ступні наперед і скинувши на Костомарова здивовані очі, стояв мовчки та оглядував його з голови до ніг. Нарешті мовив по російськи:

— „Дозвольте довідати ся — кого маю честь бачити?“

— „Хіба таки не пізнаєш?“

— „Ні! не пізнаю“.

— „Та не може бути! ось ну, лишень, придивись! прислухай ся до голосу, згадай минуле. Пам'ятаєш: Київ, Петербург, „Ціпной“ міст“¹⁾.

Шевченко дивив ся, придивляв ся, пригадував, нарешті стенив плечима і каже: „Ні, не вгадаю! вибачте“.

Ще якийсь час Костомаров не казав хто він, сподіваючись, що Тарас пізнає його. Даремно!... Потім взявши, замість холодно-ввічливого тону, тон приятельський Тарас мовив:

— „Та годі вже! не пізнаю. Кажіть хто ви, не мордуйте мене“.

— „Ти-ж, Тарасе! колись віщував, що ми побачимось в Петербурзі. От воно так і стало ся“, мовив Костомаров, все таки не кажучи хто він.

Але Шевченко і після сего не догадав ся... Міркуючи, згадуючи і розводячи руками, він мовив, що жадним чином не може пізнати. Тоді Костомаров назвав себе.

Шевченко вельми схвилюваний припав до його і з слізьми на очах, почав обнімати та цілувати його.

Набалакавшись, старі приятелі пішли в ресторан снідати. З того дня і доки в кінці серпня Костомарів не виїхав в Саратов, вони бачили ся що дня, чи у кого з знайомих, чи в ресторані Палкина, де Костомаров звичайно вечеряв.

Отоді Костомаров спостеріг за Шевченком другу вже — перша була у Києві р. 1846 — „вихватку запорожського чудацтва“²⁾.

Умовили ся вони піти до якогось антикваря в Петербурзі, щоб пошукати якоїсь рідкості бібліографічної. Тарас одяг ся в полотняну блюзу, доводі подерту і вельми замієскану в краски; на ноги обув поганенькі, зношені шкарбани, а на голову пошматований

¹⁾ Буля „Ціпного Мосту“ було 3-є відділення.

²⁾ Литерат. Наслідіє стор. 107—108.

картуз. Уся постаць його нагадувала, або козака Голоту з української думи, або якого-небудь урядника-пянничку, що його прогнали з служби, а він, зустрічаючи прохожих, промовляє до них: „пожертуйте бідному дворянину“. В такому убранню Тарас пішов з Костомаровим через Невський Проспект. Що се було чудацтво, каже Костомаров, (подібно як ото р. 1846 у Києві знати з того, що на пляцу коли Тарас зустрівши Костомарова почав сьпівати), дак Тарас ні до того, ні після того ніколи більш не ходив в такому убраню¹⁾.

Що Шевченко любив таки часом почудаковати, можна отут до речі пригадати і иньші вчинки його з тим же таки — добрягою художником-істориком. Р. 1859, коли Костомаров став професорувати в Петербурському університеті, він вельми працював тоді по бібліотеках, найпаче в Публичній Бібліотеці. Щоб не марновати дорогого часу на ходню, історик закватировав поруч з Бібліотекою в домі Балабанова. Кватера була добра — простора і світла; та на лихо опостінь з нею був ресторан, де раз по раз грав орґан і різав історикови уха ариями з Ритолето, Трубадура і Травіати. Цілий день історик наш працює було в бібліотеці, а до господи приходив тільки в вечері. Шевченко заходив до його часто і глумив ся з його кватери, говорячи, що вона зовсім не личить професорови, що вона суто гусарська, а не професорська кватера і більш би личило зустріти тут купу порожніх пляшок, ніж купу книжок і паперів. Раз якось Шевченко зайшов до Костомарова під таку годину, коли тому було дуже ніколи, він готовав ся на завтра до відчиту в університеті. Костомаров, відчинивши йому двері, мовив: „чорт тебе приніє, Тарасе! не давати меш мині працювати“. — „Сількісь! відповів Тарас: мині тебе не треба; я прийшов до твого Хоми (слуга)²⁾, а не до тебе. Я хочу переслати поклон твоїй нені, а про тебе мині й діла нема“. Слово по слові розбалакали ся. Шевченко перегадом встане оце щоб іти, а Костомаров його не пускає, „посидь, каже ще трошки“, та отак і пробалакали аж до глупої ночі³⁾.

Другим разом знов так само прийшов поета у вечері, коли історик притьмом мусів працювати на завтра⁴⁾. Він сказав Тарасови, що йому неминуче треба до половини ночі працювати. Тарас

¹⁾ Ibidem.

²⁾ Хома був у Костомарова, можна сказати, „вічним“ слугою. Помер він небавом по смерті свого пана, в маю р. 1885.

³⁾ Вѣстн. Евр, 1883 VIII стор. 841.

⁴⁾ Русск. Стар. 1880, III стор. 604.

зараз же попрощав ся з ним і пішов, але завернув в ресторан, що був опостїнь, застав там декого з своїх знайомих і сїв пити чай, а слугї з ресторану звелїв грати саме ті ариї, які (се він добре відав) надопікали Костомарову. Годин зо двї музика та мордовала історика, нарештї терпець його порвав ся. Він тямив, що поет наумисне дратує його, побіг в ресторан і почав благати Шевченка, щоб він, ради гуманности, не мордовав його такою мукою. „Еге! коли була охота селити ся в „застїнку“, відповїв Тарас, дак і терши тепер муку“. Знайомі, почувши сю розмову, казали спинити музику, але Шевченко не давав спиняти і гукав: „Нї, нї! валяй з Трубадура, з Рїголето, з Травяти. Се дуже я люблю...“ Одначе з того часу Тарас не заходив вже до Костомарова некликаний, знаючи запевне, що коли історик кличе до себе, значить буде тоді вільний від праці. Кличучи любого і дорогого гостя, каже Костомаров¹⁾, я куповав фляшку руму до чаю. Шевченко випивав її за один вечір і каже було: ти цілої фляшки не став минї, а тільки половину, а другу половину сховай, як прийду до тебе другим разом, тоді й почаствуеш; а то скільки-б ти не поставив, я все випю, хоч би й ціле ведро, дак я й ведро випю; а поставиш пів фляшки, то й того з мене досить“. Пяним його і тоді, як і перше, Костомаров не бачив нї разу.

Костомаров розповїв нам, як він тоді спостерїг, що Шевченко в своїх поглядах і переконаннях лишив ся таким же чистим, яким був і до заслання²⁾, а перш за все він був глибоким демократом не тільки в поглядах, по теорії, він був демократ по самїй природі своїй. Вже через отсе одно він ненавидїв крпацтво всіма сторонами своєї душі³⁾. Помітив Костомаров і підупад Тарасового таланту. Було говорено вже, що десятилітнє заслання чисто зруйновали фізичний організм Шевченка. Отся руїна не могла не відбити ся і на талантї його. З заслання до столицї поет вернув ся на 44 роцї свого віку. Задля такого великого таланту, який природа надїлила новому кобзарю України, се не такий ще старий вік, щоб при звичайних умовах життя талант підупадав уже. В такі года талант, зміцнившись думками і переконаннями і окрилившись відповідно їм, дає найліпші свої твори. Не так було з Шевченком. Самовласте дуже рано обрубало крила їенїю нашого слова, замкнуло йому уста і ужило всіх заходїв, щоб зруйновати йому і здорове і талант.

1) Русск. Стар. *ibidem* стор. 605.

2) Основа 1861 кн. 3 стор. 50.

3) Кобзарь 1876, Споминки Полонского.

І нема нічого дивного, що коли вернув ся Шевченко до Петербургу, дак Костомарову і иньшим старим приятелям поета стало знати, що великий талант підупав. Костомаров помітив що „почуте поетичне було ще у Шевченка сьвіже; любов його до всього доброго, прекрасного пробивала ся ще міцно в боротьбі його з околицькою розпустою, але талант великої творчости його почынав вже вянути. Останнє почував і сам Тарас і з остраху перед безоднею, що стояла перед ним, свлковав ся відвернути ся і запевнити самого себе, що ще не прийшло те, що загрожувало йому“¹⁾.

Не прийшло тоді ще, се правда, але воно йшло, наближувало ся, і умови житя в столиці сприяли йому йти швидче, ніж йшло б воно напр. на Україні. Людям стороннім, найпаче верхоглядним, і тим що бачили його нашвидку, не помітно було, що дієть ся з поетом: їм здавало ся що він здоровий, тим часом він цілу осінь р. 1858 хоровав. Гниле повітре петербурського болота точило, наче той шашель, зруйноване Тарасове здорове. Ніхто не помічав того, що Тарас нездужає. Тяжкий вплив недугу нікому незримого, а разом з ним і тягар роботи Шевченко висловив одному тільки Щепкину в листі 22 листопаду та ще самому собі в віршах писаних того-ж дня:

„Я не нездужаю нівроку,
А щось такеє бачить око
І серце жде чогось, болить,
Болить і плаче, і не спить
Мов негодована дитина...“

Х.

За увесь час, починаючи з приїзду Тараса в Петербург бачимо серед письменників наших, роснійських і польських найсердечнійші відносини до його і ту повагу, на яку мав право і його великий талант і пережиті їм дійсно великі страждання.

В справах літературних українських він став не тільки ясною зорею, робітником, але й головним порадиником, „первоначальником“ як мовив дуже вірно Білозерський.

Наші Українці тоді саме заходили ся біля свого письменства. Куліш лаштовав „Хату“, і вже витала думка спорудити український

¹⁾ Основа 1861 кн. 3 ст. 50.

²⁾ Кобзарь 1876 т. II стор. 210.

щомісячний вістник. Вжеж тут не можна було обійти ся без Тарасової поради і праці, яко без тієї духової сили, що й сама працювала і иньших заохочувала і надавала бадьорости і бажання працювати задля свого рідного діла. Пишучи лист 17 січня р. 1859¹⁾ до Кухаренка, Шевченко запрошує і його до праці в „Хаті“ і каже: „у нас тут складаєть ся „Хата“, так чи нема у тебе якої доброї деревини на крокву, або на сволок? Як є, то прислай“.

Сердешні відносини до Шевченка Білозерського, Куліша і Марка-Вовчка виразно бачимо з їх коротеньких цидулок. Білозерський, як бачимо²⁾, поспішає до його поділити ся з ним своїми радощами родинними і не заставши його в господі пише до його: „сегодні ранком Бог дав нам сина. Маємо надію, що не відмовите з нами покумати ся. Благословіть же малого козака на виріст і на розум“.

В невеличкій сім'ї українських письменників, що того часу перебували в Петербурзі, значне місце займала тоді жінка Опанаса Марковича — Маруся „Народні оповідання“ видані р. 1857 під псевдонімом Марка-Вовчка, зажили Марковичці великої слави. Шевченко раював, читаючи ті оповідання, ще до приїзду в столицю. Перебуваючи в Нижньому Новгороді, він від проїзжого земляка лікаря Малюги довідав ся, хто пише під псевдонімом Марка-Вовчка і в записках своїх 18 лютого р. 1858³⁾ помітив: „Яке високе творінне прекрасне отся жєнщина (Марковичка); треба буде написати до неї і подякувати за радощі, яких надає книжка її натхнення“.

Річ певна, що особисто з Марковичкою Шевченко спізнав ся або в кінці р. 1858, або з самого початку 1859, бо вже 24 січня 1859 у його вилили ся дивно прекрасні, присвячені Марковичці, вірші:

„Не давно я по за Уралом
 Блукав і Господа благав:
 Щоб наша правда не пропала,
 Щоб наше слово не вмíрало
 І виблагав. Господь послав
 Тебе, нам кроткого пророка
 І обличителя жестоких
 Людей неситих...“

¹⁾ Зоря 1894 ч. 5.

²⁾ Чалый стор. 131.

³⁾ Кобзарь т. 3 стор. 173.

Була гутірка, що спізнавшись з Марковичкою, Шевченко був якийсь час навіть закоханий в ній. Фактичної указки на се ми досі ніде, ні в чиїх споминках або в листах не помітили і ні з чого не знати, щоб між Шевченком і Турґєнєвим було притаєне ворогованє за відносини до Марковички. З одного листу Тараса¹⁾ знати тільки, що він з душевним теплим поважанням поводив ся з нею і називав її „любою донею“. А з переписки Турґєнєва відомо, що великий романист російський був прихильником Марковички і геть несправедливої був думки про її чоловіка Опанаса. Геть пізнійш першої знайомости з Шевченком, саме в осени р. 1860 Марковичка перебувала в Парижу. Там був і Турґєнєв і 12 жовтня писав до одного свого приятеля в Петербург, просячи допомогти Опанасови дістати посаду, кажучи, що „коли Опанас мати ме добру платню на посадї, то принаймні не грабоватиме її“ (своїє жінки)²⁾ А леж, кажу я, що до Шевченка, так ніде не зустрічав я найменшого натякання на ворожі відносини між ним і Турґєнєвим. Можна сказати, що останній до якогось ступня дивив ся на Шевченка, як кажуть, з гори, — такий принаймні тон пробивать ся де інде в його споминках.

Такий тон, і то де-неде почув ся миві тільки у Турґєнєва, з иньших видатнійших письменників російських, з якими Шевченко був тоді знаемий, усі поводили ся до його з високим поважанням, пильновали трактувати його яко свого землянина, а иньші були найщирійшими приятелями його. Бачимо, що коли 40 чоловіка письменників російських спорудили 10 бересєля р. 1859 обід на честь актора Мартінова, вони запросили до свого гурту і Шевченка³⁾.

Бачимо знов, що твори його пильновали перекладати і друкувати в журналах російських поети: Курочкин, Мей, Гербель і иньші, а Іван Аксаков хотїв в своєму виданню „Парусь“ друкувати в ориґіналі Шевченкові твори. Епизод запросин Шевченка до участі в „Парусі“ дуже цікавий. Сучасним українським письменникам варто зауважити на його і дещо з його замітити. Тим то я і спию ся трохи біля його.

В пресї російській, здавало ся, починало тоді днїти; повстав був незвичайний дога рух мисли і видаванне нових журналів. Славнофіли на чолї з Іваном Аксаковим не вдовольняли ся вже своєю московською „Русскою Бєсѣдою“ і заходили ся видавати в Москві

¹⁾ Правда 1875 стор. 174.

²⁾ В. Европ. 1885 кн. 3 стор. 36.

³⁾ Русск. Ст. 1890 X стор. 155.

новий свій тижневий орган „Парусь“ під редакторством Івана Аксакова. Одному з головних робітників Р. Бесѣди Михайлови Максимовичу доручено було запросити до „Паруса“ Шевченка, Куліша і ин. українських письменників. У Максимовича з Кулішем тоді саме трапили ся не добрі відносини, через що він вдає ся безпосередно тільки до Шевченка, просячи його покликати до „Паруса“ і Куліша. 15 листопаду Максимович між иньшим ось що писав до Шевченка: „Аксаков притьмом просить, щоб йому (можна було) надруковати в „Парус’ї“ ті твої вірши (Вечір, Пустка і иньші), що лишив ти задля „Бесѣди“ і коли книжка твоя „Кобзарь“ вийде до нового року, так чи не можна иньших твоїх віршів наділити йому задля першого числа „Парус’у“?”

Не відаємо власних слів Шевченка, якими він відписав до Максимовича, але маємо в сій справі Кулішов лист, такий цікавий і великоважний, що не можемо не навести його цілком. От що Куліш написав до Шевченка¹⁾:

„Дивую ся я, не надивую ся: чогоб мині плисти з своїми віршами по суші під „Парусом“? Хиба я Олег, нехай Біг криє, або що! „Парус“ у своєму універсалі перелічив усі народности, тільки забув про нашу, бо ми, бач, дуже однакові, близькі родичі: як наш батько горів, так їх (батько) грів ся. Не годить ся мині давати свої вірши під „Парусь“ і того ради, що його надуває чоловік, котрий вступавсь за князя любителя хлости. А вже коли в Москві даватимуть хлосту, то даватимуть її і на Україні. Ще цар Микола постановив в своїх артикулах, щоб москалів (жовнірів) з Українців карати більш соромом, і карати словами, або розумно вимовляти, а не сікти різками. От се й знак, що наш народ виїшов уже з того росту, щоб їсти березову кашу, а хазяїн „Парусу“, маючи нашу народність ні за що, думає, що „для хахловъ усякий законъ бряде“.

Отсі золоті слова Куліша і нині не стратили своєї великої ваги за для Українців, що охоче і притьмом біжать працювати під чужими „парусами“; шкода тільки, що сам Куліш зрушив свій символ і пішов плисти під парусом „Русскаго Обзорнія“.

Шевченко зрозумів велику правду Кулішевих слів і яко великий патріот і наскрізь щирий син України, згодив ся з ними і написав про те до Максимовича. Одначе останній, замість того щоб і самому стати на ґрунті інтересів України, почав велюгати і писав до Тараса: „дурний би лоцман був, колиб не забажав і не запрохав

¹⁾ Чалий стор. 136.

такого пловця як ти, споружаючи свого дуба, чи паруса. А що він (Аксаков) не доглядів був посадити і нас, то се не зовсім гарно, але і не так вже погано, щоб зовсім цурати ся доброго чоловіка. Недоглядня дуже була і його оборона того вельможного, що збрехнув погане слово про березову кашу. Минї также як і тобі прийшлося воно дуже не по нутру. А колиб ти бачив, як розходив ся був старий Щепкин, так і Господи! Ти знаєш ще: те вельможне княжа само з роду нікому не давало ні одної ложки березової каші, мабуть з роду воно не бачило, як і годують єю, хоч і наварило такого кулішу, що як кажуть у нас: „крупина за крупиною ганяєть ся з дубиною. А тепер воно, як баранча між вовками і само було задумало завити по вовчому, та схаменуло ся. І кому на віку не трапляло ся помилити ся то в слові, то в ділі. От хоч би й наш горячий Куліш! Ну та Господь з ним! і з тим вельможним і з лоцманом! щастя їм Боже на все добре, бо всі вони хочуть добре і рвуть ся на добро, кожен по своїому його розуміючи“¹⁾.

В томуж таки листі Максимович згадує про якусь цікаву і досі нез'ясовану пригоду, що „якийсь паливода навіжений за границею напакостив Тарасови“. З дальших слів знати, що „пакость“ та дотикалась до Тарасових віршів, бо Максимович пише далі: „твоя збірка вийшла б і з під тутешньої цензури, нехай би сам шеф жандарів процenzував з своїми многоокими архияголами. Не всеж у тебе таке, що не можна пропустити. Більша половина такого, ще й ваш (петербургський) гасило Мацкевич (цензор) і московський Безпомикин піднишуть: „печатать дозволяється“. Ну з таких і нехай буде тепер нова збірка, а що у тебе є такого, що скаже, те нехай вилежить ся, наче добрий лен“.

З поміж письменників російських найбільш сприятелів ся Шевченко з братами поетами Василем і Миколою Курочкіними. Вперше спізнав ся він з ними на обіді, споруженому на честь його 26 квітня нашим земляком дідичем Сошальським²⁾, і небагом після того вони щиро сприятелли ся. Спонукало їх до дружніх відносин — раз те, що між ними в перенятливости натури і на шляху життя було чимало де-чого спільного, а вдруге і те, що Василь Курочкін був щирим „обличителем людей неситих“ і всякої неправди людської. Він, як і Шевченко страшно не любив служби військової; а про те мусів іти до неї, хоча й не довго служив. Убожество і спеціальна освіта кадета ихнули його до війська.

¹⁾ ibidem 137.

²⁾ Кобзарь т. 3 стор. 198.

Перенятлива, як і у Тараса, повна спочуття до вбогого, темного і придавненого брата, спочуте до сьвіту, до правди і до поступу, а разом з тим такаж непрактична, як і в Шевченка, і такаж благородна душа Василя Курочкіна не спроможна була байдуже дивитися на гнобительство і неправду в війську. Він скомпонував з того приводу одну поему, за яку (друкована вона не була) його тримали цілий рік на гауптвахті військової, а потім цілий місяць в казематі у фортеці. Відбувши кару, він покинув військову службу і заснував з 1 січня р. 1859 сатиричний журнал „Искру“¹⁾. Журнал зараз же зажив собі великої популярности, бо опріч того що там працювали такі поети як О. Толстой, О. Жемчужников і ин. і такий високоталановитий карикатуриста як Микола Степанов, Искра в той час була, можна сказати „Колоколомъ“ „съ дозволенія цензуры“ і без милосердя, не поблажливо виводила на сьвіт темні сторони і урядників і суспільства.

Які були сердешні відносини між Курочкіним і Шевченком бачимо з кількох коротеньких записок першого до останнього, які подав в своїй книзі д. Чалий. „Переклав я, пише Курочкін до Тараса твої „Слези“, та не скажу, чи до ладу. Коли Гербель прохати ме у тебе отсіх перекладів, так дурно не давай йому“.

Друга: „Що отсе за знак, Тарасоньку! що про тебе ні слуху, ні духу? Я тричі заходив в академію, стукав ся в ті двері, на яких крейдою написано Ш., але ніхто не відчинив, так я й назад. Тим часом не відаю, чи виодобав ти мої переклади твоїх „Долі“ і „Музи“? Дай мині ще твоїх заповітних віршів“.

Не маємо жадної звістки, щоб Шевченко спізнав ся з тодішнім популярним поетом російським Некрасовим. Д. Чалий справедливо дивує, що Некрасов, котрий своїми народними думками повинен би найближше стояти до нашого національного поета, лишив ся „ніби з боку“, а Шевченко, що дорожив знайомостию з кождим, навіть невеликим талантом, не тільки не старавсь спізнати ся з Некрасовим, а навіть не признавав його поетом, а казав, що він віршомаз партацький. Певна річ, що причина сьому лежала не в „конкуренції“, а десь глибше²⁾.

Не тямлю я чому д. Чалий не висловив нам власної думки про ту цікаву причину? Мині здаєть ся причина перш за все в природі двох письменників: Шевченко родив ся крєпаком, Некрасов — в о л о д а р е м к р е п а к і в; перший був демократ з кре-

¹⁾ Искра істновала до р. 1873.

²⁾ Чалий стор. 134.

паків, ворог всякої неволі; Некрасов — демократ з панів і оплакуючи неволю крепаків, не визволяв з неволі власних рабів. Така ріжниця тяжкого плачу, виспіваного хоч би в „Парадному под'їзді“, з сумним фактом володіння автором крепаками, річ певна, вражала Шевченка, у котрого слово не розходило ся з ділом. До того-ж Шевченко запевне чув і ті гутірки, які ходили в Петербурзі про Некрасова і про які, хто цікавий, нехай прочитає в споминках Головачевої¹⁾.

Польські письменники і взагалі оśвічені Поляки поводили ся що до нашого кобзаря з великою шанобою. Виразно бачимо шанобу в відносинах до Шевченка поета польського Желіговського. Перед поданням до цензури своєї драми з побуту народного Желіговський запрошує до себе нашого поета, щоб перечитати йому ту драму²⁾. Коли Поляки заходили ся в Петербурзі видавати свою часопись *Słowo*, на пораду в сій справі прохали і Тараса. Нарешті Желіговський присвятив йому прекрасні свої вірші: „Do Brata Tarasa Szewczenka³⁾“.

Д. Чалий, не ймучи віри в щирість відносин Поляків до Шевченка, каже⁴⁾:

„Вони, величаючи Тараса батьком, пильновали прицепити до його свої тенденції. Не з проста-б то поет польський Сова присвятив йому свої вірші „Do poety ludu“, читав серед Українців свою патріотичну драму і гукав: „kochajmy się“. Ще більш налягав на нашого кобзаря Сераковський. Не відомо, на чому-б скінчила ся ся дружба, питаєть ся д. Чалий, колиб кобзар дожив був до р. 1863, себ то до польської революції“.

Мині здаєть ся, що висловлені д. Чалим думки такі хоробливі, що не варто довго змагати ся протн них. Ми не маємо жадної основи не няти віри в щирість відносин Поляків до Шевченка. Ми вже відаємо, скільки запомоги моральної зазнав наш кобзар в Оренбурзі і в Новопетровському від Герна, Сераковського, Богдана Залеского і ин. Знаємо, що Сераковський і в Петербурзі додавав праці, щоб добути Шевченкови амністію. Чи можна ж гадати, щоб його добре серце не почувало до Поляків вдячності і відвертало ся від них. Але не саме тільки почуте особисте викликало у його відомі вірші „Ляхам“. Ні, рукою його водила, коли він писав ті вірші,

1) Ист. Вѣст. том 37 стор. 486 і далі.

2) Чалий стор. 131.

3) Записки Шевченка стор. 204.

4) Чалий стор. 128.

та свідомо думка, яку він з иньшими Українцями положив в основу програми Кирило-Методіївського брацтва.

Не скажу, чи читав д. Чалий Совині вірши, присвячені Шевченкови, але в них нема й натяканя про яку будь польську тенденцію. Сова перш за все витає нашого кобзаря за те, що він „pracował nie na sławę, lecz serc braci słuchał krzyku“ і „powtórzył głośnem echem zabronionych jęków dźwięki¹⁾“.

Трудна і невдячна річ вгадувати, на чому-б скінчило ся приятелюваннє Поляків з Шевченком, коли-б він був дожив до революції р. 1863? Певна річ, що він не пристав би ні до відбудовання шляхетської Польщі р. 1772, ні взагалі до панських тенденцій, але не пристав би і до „обрусенія“: не пішов би служити йому, як деякі Українці.

XI.

В грудні 1858 р. приїздив до Петербургу великий трафік, артист в Шекспировських ролях Айри Ольдридж. Час його перебування в Петербурзі був у Шевченка часом великого раювання.

Ми вже знаємо, що Шевченко вельми любив театр і завжди, скоро мав спромогу, ходив на спектаклі драматичні і оперні. Після першого спектакля, як Ольдридж виступив в ролі Отелльо, Шевченко не пропускав вже ні одного спектакля з Ольдриджем. Небавом йому довело ся особисто спізнати ся і сприятелити ся з великим Мурином.

Грудня 29 графиня Настасія Івановна прислала до Шевченка таку записку: „Будьте ласкаві, Тарасе Григоровичу! Приходьте завтра до нас. У нас від 7 до 10 години читати ме Ольдридж. Покличте Гулака і Куліша“²⁾.

Ольдридж говорив мовою англійською, якої Шевченко не розумів, ще меньш Ольдридж розумів мову українську, або російську, а про те за годину після першої їх особистої знайомости у Толстих вони вже були приятелями. Посприяли сьому доні Толстих, ставши задля поета і трафіка товмачами³⁾.

Але ще більш сприяли тут обопільність душ. Душа великого поета мученика розуміла і без слів душу великого трафіка, такого-ж з природи демократа вольнолюбного і жерця благородної

¹⁾ Записки стор 204.

²⁾ Чалий стор, 131.

³⁾ Кобзарь 1876, Споминки Мікеншіна.

штуки, як і Шевченко. „Їм не можна було не сприятелити ся, справедливо говорить К. Ф. Юнге¹⁾. В обох у них було занадто богацько загального, в обох душі були чисті, чесні; обидва вони дійсно суцї художники, в обох тяжили гіркі споминки віку молодого і утисків. Ольдриджд з самого молоду загарливо любив театр, але „цивілізаторі“ Муринів заборонили їм, нарівні з собаками, входити в театр. Щоб попасти в оту „святю-святих“, Ольдриджд мусїв наняти ся за лакея до одного актора... А Шевченко? Хиба він з ласки Енгельгардта не зазнав кари на тілі за те, що полюбив штуку малярську!“

Ольдриджеви вельми трудно було вимовляти наші наймення, через те він не називав Шевченка Тарасом Григоровичем, а звав його The artist.

Буваючи у Толстих, Ольдриджд і Шевченко часто сьпівали один одному свої народні пісні. Часом до них прилучував ся третій знаменитий артист Антін Контекий: він або підігравав Тарасови українські пісні, або-ж наганяв тнху тугу величними гукми Моцартового Requiem'a, або-ж після того звеселяв слухачів мазуркою Шопена²⁾. Українські пісні Ольдриджд вельми любив, а музика Контекого доводила його до захвату.

Він часто з дітьми Толстих ходив гостювати до Шевченка, а Шевченко малював з його портрет. Прийшовши, він якийсь час сеансу сидїв поважно, спокійно, давав малювати, але жива натура його довго не видержувала спокою, він починав жартовати, кривляти ся, а гляне отсе на його Шевченко — він вдає з себе переляканого. Діти реготали. Тодї Ольдриджд, забувши про сеанс, починав сьпівати оригінальні, мелянхолїчні пісні Муринів. А Тарас слухає і так заслухаєть ся, що й олівець упустить з рук. Отодї вже траїк пускав ся в танок і витинав „gig“. Не вважаючи на оригінальність таких сеансів, Шевченко небавом скінчив портрет. Підписаний художником і траїком той портрет і досї зберігає К. Ф. Юнге³⁾.

Мікешін каже, що портрет той вийшов бп то не гаразд добре⁴⁾.

В театрі на снекталях Ольдриджда Шевченко сидїв в льожї або у Суханових, або частїйш в льожї гр. Толстих. Ольдридждова гра робила на його величезний вплив взагалї, а в сценах патетичних він переймав ся таким радісним захватом, що часом звертав на

¹⁾ Вѣст. Евр. 1883 VIII стор. 840.

²⁾ Ibidem.

³⁾ Ibidem.

⁴⁾ Кобзарь 1876, Споминки Мікешіна стор. XVIII.

себе увагу публіки. Такомуж впливу підлягав і приятель його і Суханових Микола Старов, що теж сидів в льожі з Шевченком. Суханова захожувала ся вгамовати їх захват, даремна річ! вони були немов несамовиті, і спинити їх не можна було. Така велика була сила високого сьвіжого почуття! Раз в льожі Суханових опріч Шевченка і Старова були пані аристократки, вони образили ся на Шевченка і на Старова і написали до Суханової докірливий лист. Суханова стала на тому, щоб не брати більш до себе в льожу ні Шевченка, ні Старова. Вони повинили ся, прохали вибачити їм і обіцяли ся бути здержливими, але на другому-ж спектаклі стало знати, що вони не спроможні додержати своїх обіцянок; перенявшись захватом від гри Ольдриджа, вони наробили галасу на цілий театр¹⁾.

В споминках Михайла Мікешіна²⁾ знаходимо оповідання про такий факт. Після спектакля, коли Ольдридж справляв ролю короля Ліра Мікешін зайшов в сьвітличку театральну до трагіка. Він, утомлений грою, лежав і спочивав на фотелю так, як вийшов зі сцени в убрані і з гримом своєї ролі. Коло трагіка був Шевченко: припавши до Ольдриджа він з сльезами на очах цілував його лице, руки, плечи і промовляв загарливо ласкаві слова подяки.

ХІІ.

Вельми мало маємо материялу на те, щоб подати ширші і докладні звістки про житє нашого поета за лютий — май р. 1859, доки він не виїхав на Україну. Річ певна — що йшло воно своєю чергою, нічим не відріжняючись від попереднього. З 17 січня аж до 25 березія зовсім не маємо навіть листів ні до Шевченка, ні від Шевченка. Треба гадати, що за сей час нічого більш меньш видатного в житю поета не трафило ся, але-ж нас інтересують не самі видатні факти, а кожна подробиця з його житя. На жаль не маємо навіть звісток про те, що ото за величанне було 10 квітня в страстну п'ятницю у Куліша, на котре він запрошував Шевченка³⁾, щоб поблагословив те величанне.

Одначе я не бою ся, що зроблю помилку, постановивши собі дві гадки: а) що за перші три місяці р. 1859 Шевченко більш за все працював коло іравюри, і в) що осередком думок його того часу було сподіване скасування крѣпацтва.

¹⁾ Кієв. Стар. 1885 кн. 2 стор. 237.

²⁾ Кобзарь 1876 стор. XVIII.

³⁾ Чалий стор. 131.

Першу гадку я вивожу з того, що в квітні наш художник подав до ради академічної свої гравюрні роботи, просячи надати йому звання академіка: він до своєї просьби додав, що коли ті гравюри не задовольнять, так щоб рада академічна загадала йому свою програму. Рада признала ті гравюри вповні відповідними. 16 квітня прирадила вважати Шевченка призначеним в академики¹⁾.

Другу мою гадку, опріч всього иньшого підтримують вірші поета написані того часу.

Діло відоме, що діяльність урядових робіт в справі визволення крепаків дивовала тоді і хвилювала усіх ліпших людей Росії. Ретрогради і прихильники крѣпацтва всіма заходами пильнували гальмувати визволення і коли можна — загальмувати його на довгі літа. Ретрогради і обскуранти часом так зручно впливали на молодого царя з нетвердим характером, що здавалося — от-от пропаде справа визволення. До того-ж справу проводили в тайні, в пресі майже не було звісток про рух справи, в відносинах до преси починали пробивати ся віщуні реакції; задля дослїду над пресою організовано потайний комітет²⁾. Все отсе, певна річ, тяжко відбивало ся на змученій душі поета, і не диво, що вилило ся в віршах його, майже повних роспуки :

„Не жди сподіваної волі!³⁾
 Вона заснула. Цар Микола
 Її приспав; а щоб збудить
 Хиренну волю — треба миром,
 Громадою обух стальть⁴⁾“
 Та добре вигострить сокиру;
 Тай заходить ся вже будить;
 А то проспить собі, небога,
 До суду Божого страшного...“

Скоро знов чутка перемінила ся, і стали говорити, що справа визволення крепаків не заснула, наш поет переймаєть ся ясною надією, що небавом .

„Спочинуть невольничі
 Утомлені руки

1) Истор Вѣстн. 1896 VI стор. 900.

2) Див. Днев. Никитенка за 1858 р. в Русс. Стар.

3) Кобзарь 1876 т. 2 стор. 210.

4) По всіх кобзарях в отсіх віршах друкують спалить, коли се очевидно помилка. Обуха спалить не можна, і Шевченко не вжив би слова спалить. Обух звичайно стальть на те, щоб він добре бив і не плющив ся.

І коліна відпочинуть
 Кайданами куті.
 Радуйте ся, вбогодухі,
 Не лякайтесь дива:
 Се Бог судить, визволяє
 Довготерпеливих¹⁾.

І от в думках віщого поета росте-спіє сподіванє, що по скасованю крєпацтва:

„Оживуть степи, озера
 І не верстові,
 А вольнії, широкіі
 Скрізь шляхи сьвятіі
 Простелють ся і не знайдуть
 Шляхів тих владики,
 А раби тими шляхами
 Без івалту, без крику
 Позіходять ся до купи
 Раді та веселі;
 І пустиню опанують
 Веселі села²⁾).

Крєпацтво — се була та глибочно і невимовно болюча рана поета, про яку він не спроможен був говорити байдуже, а в змаганнях доходив до пафосу. Правда, що він і взагалі коли змагав ся, так горячив ся; в горячости його не було ні злоби, ні пихи, був тільки сьвятий огонь почутя правди і справедливости³⁾. Тільки тоді коли він помічав, що суперечник його набираєть ся пихи, він тоді змагав ся причеписто і різко. Тоді він якось систематично вередив своє наболіле серце споминками свого життя гіркого та споминками з крєпацтва; тоді він ніби зростав, доходив до пафосу, починав імпровізувати, і імпровізація його силою свого чуття і огню нагадувала геніяльного трафіка Ольдриджа⁴⁾. В змаганнях він часто висловлював ся так гостро, що бесіда його примушувала його розмовників бояти ся за його, або затикати уха і втікати. В годину великого хвильовання душі, каже в своїх споминках Яків Полонский⁵⁾, він відпихнув би хоч кого хижим проявом своєї загарливої ненависти до всього, що нагадувало йому крєпацьке жите. Раз якось він, коли

1) Кобзарь 1876 т. 1 стор. 250.

2) *ibid.* 250.

3) Вѣстн. Евр. 1883 VIII.

4) Кобзарь 1876 стор. XVI.

5) *ibidem* стор. X—XIV.

був в гостях у Полонського, згадав свій вік дитинний, згадав що кривняки його ще й досі в крпацтві, з тих споминок він аж заплакав, аж зубами заскреготів і нарешті так кулаком об стіл ударив, що чашки з чаєм полетіли зі столу на долівку і побили ся на черепки. В ту хвилину, додає Полонський, годі було втихомирити Шевченка, та я й не бажав заспокоювати його, бо вповні поділяв його ненависть до всякої неволі.

Додамо ще, що як знати з віршів Тарасових „Така як ти колись лилея“ — так 19 квітня якась „Лилея“, якийсь „Двіпровний цвіт“ чимсь зворушила йому душу і викликала оті високопрекрасні вірші. В день написання він передав їх Честахівському, а останній, на превеликий жаль, почив, не повідавши нам про те, а він певне знав, які умови викликали ті вірши.

Отсе і все, що відомо нам з життя Тарасового в Петербурзі за перші чотири місяці р. 1859. Додати хіба, словами К. Ф. Юнге, „що ще була одна хмара на обрії тодішнього Тарасового життя: його тягло на дорогу йому рідну Україну. Як часто, каже Катерина Федорівна, він мині говорив про свій рідний край любий! Говорив він багацько, говорив гарно. Він малював мині і степи з їх могилами самотніми і хуторі, що тонуть в садах черешневих, і старі верби, що схилили віти, і крутий берег Київа, і його манастирі злотоверхі. „От би де нам з вами пожить, говорив він. От би де вмерти!“ Слухаючи його поетичні бесіди захватні, я полюбила незнаемий мині край“.

Бажання кобзаря поїхати на Україну здійснило ся в червні 1859. Про се і буде у мене наступний нарис, і там бачити мемо заходи і турботи його про поїздку на рідну Україну, що не бачив він її 12 років.

XIII.

На сам кінець отсього нарису гляньмо на той портрет Тараса Григоровича, що подали нам з тих часів видатніші письменники російські: Полонський і Тургенев²⁾.

Тургенев повідав нам в своїх споминках, що з Шевченком він вперше спізнав ся в студії якогось художника (він, на жаль, не назвав його). Приїхав він до того художника з Марковичкою (Марко-Вовчок), що зажила тоді великої популярности, найпаче серед молодіжи, „своима“ Народніми оповіданнями.

1) Вѣстн. Евр. VIII 1883 стор. 841.

2) Кобзарь 1876, споминки Тургенева і Полонського.

От яким малює нам Тургенєв Шевченка: широкоплечий, при-
садковатий, коренастий, се був козак з слідами салдацької муштри.
Голова у його була гостроверха, майже зовсім лиса, чоло високе,
зморшковате, очі невеликі, сірі, ніс широкий, губи були прикриті
широкими, густими, довгими сивими вусами. Погляд у Шевченка
був здебільша суворий і недовірчивий, інколи сьвітив ся ніжною
ласкою, вкупі з доброю, гарною усмішкою. Постать кобзаря була
вайловата і мало хуपाва, рухи спокійні, хода поважна. Голос трохи
хрипкий, вимова „чисто-русская“. Не скажу, що розумів Тургенєв
під терміном „чисто-русская?“ Коли нашу вимову українську —
так се правда. Люде, що особисто знали Шевченка, казали мині,
що по його вимові, з третього слова знати було, що він Українець.
Інакше воно й не могло бути.

Одягав ся Шевченко в високу смушкову шапку і в кожух
з чорним коміром; се був, каже Тургенєв — суцїй, певний Укра-
їнець. З людьми він поводив ся обережно і майже ніколи не вислов-
лював ся до краю, ні з ким він не зблизив ся вповні, а все був
наче на узбочі. Мабуть Тургенєв тут розумів письменників Велико-
російських, так і тоді не зовсім вірно, бо, як я казав, з Курочкіним,
з Старовим він зійшов ся зовсім близько! Письменникам російським
добре була відома Шевченкова доля, талант його вабив їх своєю
оригінальністю і силою, але, додає Тургенєв — ледви хто з нас
(письменників) надавав таланту його те величезне, трохи що не
всєсвітне значіне, яке надавали йому Українці¹⁾. Тут у Тур-
генєва величезна помилка, бо річ відома, що і Добролюбов і ще
більш Григорєв дивили ся на Шевченків талант, яко на талант
великий, що має велике значіннє¹⁾. Час, що минув по смерті Шев-
ченка, показав, що слова Григорєва²⁾ були пророчими, хоча вага
і значіннє Шевченка і його творів, дякуючи цензурним і всяким
иньшим лиходійним умовам в Росії, ще й досі далеко предалеко
від свого зениту.

Самолюбство у Шевченка було велике, але простосерде; без
сього самолюбства, без віри в своє призваннє, він пропав би на за-
сланню. От з останньою умовою, що каже Тургенєв, згодити ся

¹⁾ Время 1861 кн 4, статья Апольона Григорєва, стор 636—7.

²⁾ Навіть д. Скабичевский, хоч і завів Шевченка до історії „Новѣйшей Рус-
ской Литератури“, хоч і каже, що задля Великоросів не треба перекладати україн-
ських творів Шевченка, бо Великорос дуже легко „понимаетъ рѣчь хахда слово
въ слово“, а про те признає і він, Скаб-ий, що Шевченко на віки зістанеть ся
„великимъ украинскимъ поэтомъ“ (ст. 479—481)

не можна. Віршити в своє призвання і призначене було за Шевченком повне право, але від погибелі спасла його иньша віра, віра в свою національно — народню ідею, в свій ідеал.

Інакше трохи з цього боку змалював Шевченка д. Полонский. „Шевченко, каже він, зовсім не здавав ся придувленим, з людьми поводив ся просто і свобідно, ніколи не вязав ся, так як се звичайно буває з людьми, котрих доля, обминувши дарами високими, наділила бісом самолюбства“. Перегодом і Тургенєв додає, що, при всьому самолюбстві у Шевченка була прирожденна скромність. Взагалі натура у його була загарлива, нездержлива, придувлена, але не зломана: він був простолюдин і поет. Алеж „елемент поетичний з'являв ся у його рідко. Шевченко справляв вражінне людини ніби грубіянської, загартованої, з запасом гіркости на дні душі, неприступної задля чужого ока. Просьвітки добродушности і веселощів пробивали ся у його не на довго. Жарту у його зовсім не було“, каже Тургенєв.

Раз якось він читав у Тургенєва свої прекрасні вірші „Вечір“, читав просто, щиро, виразно. Читанє переняло усіх слухачів. Українська задума, рахманність і поетична цівка, що була в Шевченку, виступили тоді на верх“.

Читав Шевченко, каже далі Тургенєв, мало, а знав ще менш, але переконання його були нестеменно міцні.

Шевченко, повідає Полонский, не був веселим балаклієм. Розумний з природи він не був ні ученим, ні начитаним. По своїм поглядам він був демократом, не з теорії, а з самої природи. В своїй демократизмі він не дав би собі справоздання, так само, як і в тому, через що він так глибоко переняв ся духом народних українських пісень і дум, що і становить характерну рису його музи.

Пушкіна він не любив єдине за те, що він був автором поеми „Полтава“. З погляду Шевченка Кочубей був тільки доносчиком. Чим більш Полонский боронив Пушкіна, тим більш Шевченко ганьбив його. Полонский дивує, що після такого змагання Шевченко зберіг до його щирої приязнь, бо, каже він, Шевченко не був з тих людей, що легко сходять ся з людьми, котрі не такої думки, як вони, найпаче, коли думки, чи змагання йдуть про рідний край. „Не скажу, читаємо далі у Полонського, яких політичних думок тримав ся Шевченко, в усякому разі гадаю, що політичні переконання його були стількиж непрактичні, скільки благородні. Катерину II він уважав виноватою за закріпощене народу на Україні

і більш вже нічого не хотів ні чути, ні бачити. Крепацтво він ненавидів всіма сторонами своєї душі¹⁾.

Як бачимо духовний і моральний портрет нашого поета не всюди зовсім вірний, але лагодити його я тут не буду. У мене буде на иньшому місці характеристика Шевченка. Тепер же я спиною ся тільки коло однієї ще риси, що зовсім не вірно вивів на Шевченковому портреті Тургенєв.

„Підчас свого перебування в Петербурзі Шевченко доміркував ся, як каже Тургенєв, до того, що не жартом став носити ся з думкою написати щось таке нове, чого ще не було, і можливе тільки задля його, себ то написати поему такою мовою, щоб була однаково зрозумілою і Великоросу („Русскому“) і Українцеві („Малоросу“), він навіть прийняв ся був писати і початок тієї поеми читав Тургенєву. Одначе проба не вдала ся, і вірші тієї поеми були вялими і найгіршими з усього, що написав Шевченко, вийшло безбарвне наслідоване Пушкіну“²⁾.

Жадної основи нема у мене на те, щоб не няти віри Тургенєву, але нема її і на те, щоб згодити ся, що Шевченко дійсно не жартом брав ся написати оту чудну поему.

Саме підчас знайомости Тургенєва з Шевченком в російській пресі починали вже гомоніти, що української мови нема, а те, що ми називаємо мовою українською, есть „нарѣчіє“ мови „руської“ і що літературна мова „русская“ однаково зрозуміла і Великоросам і Українцям. Тоді вже в деяких органах преси російської починало ся і глузування з української мови. Мова наша зазнала такого глузування і від самого Тургенєва. Перегодом, правда, він инакше глянув на нашу мову, переклавши на мову російську „Народні оповідання“ Марка-Вовчка. Річ певна, що Шевченко памятавав, як один з героїв Тургенєва — Пігасов (в повісти „Рудинъ“, написаній ще року 1855)³⁾ глузує і з української мови і з українських поетів, і взагалі з Українців!

Хоча Шевченко і не був чоловіком ученим, а всеж він був настільки освіченим і розвиненим, що своїм значним прирожденним розумом тямив всю неможливість написати поему такою „руською“ мовою, щоб однаково була зрозумілою і Великоросам і Українцям. Тямив він, що такої мови нема, і при умовах, які панують в Росії

¹⁾ Кобзарь 1876, споминки Полонського.

²⁾ Кобзарь 1876, споминки Тургенєва VI.

³⁾ Дивись Писання Тургенєва вид. 1869 р. т. 3 стор. 257.

її і не може бути, бо Росії перш за все зовсім бракує тих факторів, котрі, при інших умовах устрою державного і життя політичного, соціально-морального і взагалі культурного мали-б впродовж вельми довгого часу спроможні були вплинути на вироблене однієї загальної мови задля Росиян більш менш освічених. Тягнув також Шевченко, що сучасна мова російська загальна на всю Росію тільки урядово, та ще й з примусу, яко мова державна, алеж дорогою примусу і гнобителства мови інших народів ніколи не можна досягти „об'єднання“ мови. Тягачи се все, і не можна було Шевченкови брати ся не жартом до написання поеми такою мовою, якої на світі нема; колиж він до сього брав ся, так брав ся не інак як саме жартом, та тільки Тургенев не спостеріг того жарту.

Ми всі добре відаємо, що Шевченко без краю любив свою рідну мову і певна річ — не проміняв би її ні на яку в світі. Правда, він чимало написав і мовою російською, але писання його доводять яскраво, яку величезну вагу має про письменника його рідна мова! Шевченко поет-український і Шевченко повістяр російський не одно те саме! ріжниця тут страшна, спостережена ще Сергієм Аксаковим і ріжниця та тим більш бере за очі, що велика більшість Шевченкових повістей мовою російською написана з життя Українців!

Двома заходами брав ся Шевченко писати мовою російською, обидва рази не з доброї волі, і обидва нещасливо. Першим разом його примусила російська критика, другим — російська неволя. Першим разом він хотів довести, що мовою російською орудує він не згірше, і щоб не казали москалі, що я їх „язик не знаю“, як писав він у листі до Григорія Тарновського, другим разом не можна йому було писати інакше, як не по російськи: писати на заслання дозволено було йому лишень мовою російською, а не рідною: нею забороняли.

Факт певний, що Шевченко великоросійської мови не любив, називав її черствою², але не любити не значить вороговати. Шовіністом, або найменшим хоча ворогом якого будь народу і його мови — наш поет ніколи не був.

Червень 1896 у Києві.

¹) Див. лист його до Кухаренка 30 вересня р. 1842.

²) Основа 1861 кв. 5 стор. 5.